

PAULINA FORMA

RODZINA JAKO ŚRODOWISKO WSPIERAJĄCE DOBROSTAN EDUKACYJNY DZIECKA

Rodzina jest dla dziecka przestrzenią wzrostu i doświadczania relacji międzyludzkich, w niej też odbywa się proces wychowawczy. W literaturze z zakresu nauk społecznych, m.in. w opracowaniach Marka Rembierza (1998; 2012; 2024) i Anny Kwak (2006), podkreśla się, iż w rodzinie dokonuje się pierwsza socjalizacja oraz kształtowanie dziecięcych zachowań, stosunku do innych osób, wzorów postępowania, systemu norm i wartości. Oddziaływania rodziny na dziecko są wielostronne, podejmowane świadomie i nieświadomie. Ich siła wynika z faktu, że rodzice są znaczącymi osobami w życiu dzieci, a także dlatego, że wpływ rodziny jest zazwyczaj długotrwały. Siłę oddziaływań wychowawczych i socjalizacyjnych wzmacniają więzi łączące dziecko z rodzicami. Rodzina to nie tylko mała grupa społeczna, instytucja wychowawcza, środowisko życia dziecka, lecz także wspólnota bliskich sobie osób tworząca niepowtarzalny świat i niepowtarzalne relacje międzyosobnicze.

Rodzina – pomimo dokonujących się w niej przemian dotyczących struktury, funkcji czy występujących kryzysów – nadal stanowi podstawowe środowisko życia dla wychowujących się w niej dzieci. Jak pisze Danuta Opozda (2014), rodzina „jest bezkonkurencyjna w procesie wychowania, a w rodzicielstwie skupia się i ujawnia jej prototypowy wpływ, osobowy i relacyjny charakter wychowania” (s. 28). „Nie znaleziono bowiem w modelu społecznego funkcjonowania człowieka innego, bardziej sprawnego «narzędzia» wychowania niż rodzina” (Jędrzejko, 2010, s. 29). Tworzy ona bowiem niezastąpione środowisko rozwoju i wychowania człowieka. Rodzina kojarzy się każdemu z nas z domem rodzinnym, a potrzeba posiadania domu jest jedną z podstawowych potrzeb

Dr hab. PAULINA FORMA, prof. UJK – Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Instytut Pedagogiki, Zakład Badań nad Edukacją; adres do korespondencji: ul. Krakowska 11, 25-029 Kielce; e-mail: paulina.forma@ujk.edu.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5634-9250>.

Artykuły są objęte licencją Creative Commons Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

człowieka. Dom jest dla dzieci emocjonalną ostoję bezpieczeństwa (Matyjas, 2017a, s. 26), co warunkuje ich prawidłowego rozwoju.

Środowisko rodzinne (dom rodzinny) tworzy niepowtarzalny, intymny, wewnętrzny świat, swoistą strukturę i specyficzne rodzinne funkcjonowanie. Poprzez wypełnianie przypisanych każdej rodzinie funkcji, zwłaszcza funkcji opiekuńczo-wychowawczej, zaspokajanie są potrzeby dziecka związane z poszczególnymi sferami jego rozwoju: fizyczną, psychiczną, intelektualną, społeczno-kulturową. Składają się one na integralny rozwój dziecka.

1. UWARUNKOWANIA DOBROSTANU EDUKACYJNEGO DZIECI

Na podstawie materiałów źródłowych poświęconych zagadnieniom dobrostanu dzieci i młodzieży oraz czynnikom go determinującym można stwierdzić, że współczesne czynniki kształtujące dobrostan to m.in.: zdalny tryb kształcenia, izolacja, zaburzenia relacji międzyludzkich, uzależnienia, utrata bliskości, brak czasu, zaburzenia komunikacji w najbliższym otoczeniu. Wspomniane elementy współdecydują o trudnościach młodego pokolenia, wpływają na jego stan psychiczny, a tym samym dobrostan edukacyjny.

Jak pisze Ewa Kasparek-Golimowska (2012), termin „dobrostan”, dookreślony przymiotnikiem psychiczny, rozumiany jest jako ‘efekt poznawczej i emocjonalnej oceny własnego życia, na którą składają się wysoki poziom spełnienia i satysfakcji życiowej’. Przyjmując na potrzeby niniejszych rozważań pojęcie „dobrostanu edukacyjnego”, określono go jako ‘pewną równowagę charakteryzującą się prawidłowym poziomem społecznienia w roli ucznia (frekwencją szkolną, dobrymi osiągnięciami szkolnymi, prawidłową relacją z rówieśnikami oraz społecznymi partnerami życia wewnątrzszkolnego oraz poczuciem satysfakcji z edukacji)’.

Warto dodać, iż w literaturze przedmiotu na poziom dobrostanu wpływa wiele czynników. Należą do nich nie tylko wspomniane powyżej, lecz także szeroko rozumiane uwarunkowania środowiskowe, w tym wiek, stan zdrowia, miejsce zamieszkania, a także samoakceptacja, osobisty rozwój, aspiracje życiowe, edukacyjne, zawodowe, zarządzanie własnym czasem, kontakty z innymi. W odniesieniu do uczniów, zdaniem Barbary Woynarowskiej (2007), istotna jest również intensywność lęku, przygnębienia, poczucia sieroctwa duchowego, emocjonalnego, psychicznego, poczucia własnej wartości lub wykluczenia, wiary w siebie i swoje możliwości. Wspomniana autorka wyróżniła czynniki chroniące dobrostan młodego pokolenia. Zaliczyła do nich: zasoby indywidualne (poziom intelektu,

styl uczenia się, rodzaj temperamentu, kompetencje społeczne, prawidłową samoocenę oraz aspiracje życiowe), zasoby związane z dobrymi kontaktami wewnątrzrodzinnymi (otrzymywanie wsparcia duchowego, emocjonalnego, bezwarunkowa rodzicielska akceptacja, troska, miłość, racjonalne zaspokajanie potrzeb, zaufanie, partycypacji rodziców w sytuacji szkolną dziecka, prowadzenie zdrowego stylu życia), zasoby związane z kontaktami międzyludzkimi, w tym z osobami znaczącymi dla dziecka (posiadanie wzorców osobowych, autorytetów), zasoby środowiskowe (prawidłowy klimat szkoły i klasy, atmosfera wewnątrzszkolna).

2. DOBROSTAN EDUKACYJNY DZIECI W ŚWIELE DOTYCHCZASOWYCH BADAŃ

Sytuacja wewnątrzszkolna i jej wpływ na dobrostan edukacyjny uczniów uległa pewnym modyfikacjom, co wyraźnie ukazał okres pandemii COVID-19. Zmiany te dotyczyły wprowadzenia nauczania zdalnego, co wpłynęło nie tylko na jakość kształcenia. Z badań Katarzyny Sadowskiej (2021) wynika, iż w tym okresie funkcjonowanie psychiczne dzieci i ich dobrostan też nie były zbyt wysokie. Zdaniem wielu matek i ojców niskie poczucie dobrostanu dzieci było związane z niekonsekwencją nauczycieli w zakresie gospodarowania czasem podczas zajęć lekcyjnych. Innym, istotnym determinantem okazało się zaangażowanie nauczycieli w proces kształcenia oraz metodykę nauczania, realizacji lekcji w formie zdalnej, co również wprowadzało niepokój i niezrozumienie wśród wielu uczniów, którzy odczuwali osamotnienie. Badania te pokazują, że podczas pandemii dobrostan dzieci nie był traktowany jako priorytet wśród pedagogów, nauczycieli.

Marlena Stradomska (2022) wskazała, że pandemia miała wpływ nie tylko na dobrostan psychiczny dzieci związany ze szkołą, lecz także na ich pozaszkolne życie. Na podobne wnioski wskazują teoretycy i praktycy w opracowaniu sporządzonym pod redakcją Michała Palucha (2022). Ich zdaniem ograniczenie kontaktów społecznych spowodowane „zamknięciem w domach” wpłynęło na ogólny strach i niepewność, na dobrostan edukacyjny uczniów. Zmiany, jakie zaobserwowano w zachowaniu dzieci i młodzieży podczas pandemii (tj. zwiększony niepokój i uczucie lęku, rozdrażnienie, problemy z koncentracją i skupieniem uwagi), wyraźnie uwidoczniły się w ich wewnątrzszkolnym funkcjonowaniu. Istotne wydaje się też zmniejszenie ilości aktywności fizycznej i spędzanie przez dzieci więcej czasu online lub oglądając telewizję, co również wpłynęło negatywnie na ich dobrostanie (Liu i in., 2021).

3. DOBROSTAN EDUKACYJNY ORAZ FORMY JEGO WSPARCIA

Zagadnienie dobrostanu dziecka w różnego typu środowiskach wychowawczych, zwłaszcza w rodzinie, stanowi przedmiot badań pedagogiki, w tym pedagogiki społecznej. Helena Radlińska, twórczyni tej subdyscypliny pedagogicznej, akcentowała integralność jednostki i integralność procesu jej rozwoju i wychowania. Podkreślała, iż wszystkie sfery osobowości człowieka – biologiczna, psychiczna i społeczno-kulturowa – poddawane są oddziaływaniom wychowawczym w takim samym stopniu. Dzieje się to zarówno w sposób samorzutny, jak i celowy (Matyjas, 2017b, s. 97). W ujęciu autorki na proces wychowania składają się: wzrost, wrastanie i wprowadzanie (Theiss, 1984, s. 138–139), które należy traktować całościowo. Wzrost należy rozumieć jako rozwój osobniczy, który odbywa się na bazie zadatków, tj. elementów dziedziczonych po przodkach. Owe dziedziczone zadatki rozwijają się w toku indywidualnego rozwoju jednostki, biologicznego, a także psychicznego (cechy osobowości). Wrastanie z kolei wiąże jednostkę ze społeczeństwem, jest podobnie jak wzrost samorzutne, odbywa się w zależności od przebiegu wzrostu. Oznacza to zakorzenienie się jednostki w społeczeństwo: w jego historię, kulturę, tradycję, wartości i ideały. Trzeci z wymienionych procesów – wprowadzanie – odbywa się natomiast poprzez pomoc udzielaną młodszemu pokoleniu lub jednostką poszukującym narzędzi i metod rozwiązywania zadań, które stawia przed nimi życie. Wprowadzaniem zajmują się rodzice i wychowawcy, rówieśnicy i inni, nie jest ono bowiem ograniczone wiekiem.

Wyróżnione przez Radlińską procesy, tj. wzrost, wrastanie i wprowadzanie, są ściśle sprzężone ze środowiskiem, w którym dziecko się znajduje. Dotyczy to głównie rodziny, szkoły czy środowiska lokalnego/ globalnego. Wszystkie oddziaływania środowiskowe należy traktować integralnie, gdyż uczestniczą one w rozwoju i wychowaniu dziecka, które także ujmowane jest integralnie, jako jedność biosocjokulturowa.

Jak już zaznaczono, rozwój i wychowanie dziecka mają charakter integralny, przejawia się to w następujących wymiarach: wychowanek to całość psychofizyczna; na całościowy proces wychowania składają się oddziaływania zamierzone/ celowe i niezamierzone; proces wychowania, jego efekty warunkują oddziaływania różnych środowisk, w tym środowisko życia i środowisko wychowawcze, głównie rodzina (Theiss, 1984, s. 97–98).

4. DOBROSTAN EDUKACYJNY

Dobrostan edukacyjny uczniów to jeden z kluczowych elementów skutecznej edukacji. Wpływa bowiem na ich motywację, osiągnięcia szkolne oraz ogólny rozwój. W obliczu współczesnych uwarunkowań oraz rosnących wyzwań, takich jak np. problemy zdrowia psychicznego, wzrost uczniów ze specyficznymi potrzebami edukacyjnymi, upowszechnianie się nowych idei (normalizacja, integracja, inkluzja) oraz towarzyszące edukacji nowoczesne technologie, szkoły (a szerzej: przedstawiciele sektora oświaty) powinny podejmować działania wspierające dobrostan uczniów. Dbanie o dobrostan edukacyjny to priorytetowe zadanie dla wszystkich nauczycieli, w tym również szkolnych pedagogów, pedagogów specjalnych, psychologów, doradców zawodowych i kadry niepedagogicznej. Warto zaznaczyć, iż uwzględniono je w opisie podstawowych kierunków realizacji polityki oświatowej państwa w roku szkolnym 2024/2025 (Ministerstwo Edukacji Narodowej, 2024).

Dobrostan edukacyjny uczniów zapewniają takie ich postawy, jak zaangażowanie w proces uczenia się, stopień opanowania umiejętności uczenia się, produktywna komunikacja z rówieśnikami i nauczycielami, wiara we własne siły i umiejętność radzenia sobie z trudnościami. Podstawowe warunki pedagogiczne zapewniające dobrostan edukacyjny uczniów obejmują:

- indywidualne podejście do uczniów – diagnoza, wsparcie i rozwój indywidualności dziecka, aktywizacja percepcji, uwagi, wyobraźni, pamięci, myślenia,
- kształtowanie pozytywnego nastawienia uczniów do szkoły, trwałego zainteresowania aktywnością poznawczą; rozwój motywacji uczenia się,
- doskonalenie umiejętności uczenia się, a także umiejętności samokontroli i samooceny efektów kształcenia,
- coraz lepsze opanowanie przez uczniów form interakcji z nauczycielem i rówieśnikami, rozwijanie umiejętności komunikacji i współpracy w procesie uczenia się,
- współpraca nauczyciela z rodzicami w zapewnianiu dziecku troskliwego i cierpliwego podejścia.

5. RODZINA A DOBROSTAN EDUKACYJNY DZIECKA

Sytuacja rodzinna, struktura rodziny, wykształcenie rodziców, atmosfera wewnątrzrodzinna mają istotny wpływ na dobrostan uczniów. W literaturze przedmiotu, zwłaszcza familologicznej, podkreśla się, że rodzina – prymarne

środowisko życia jednostki – jest jednym z najistotniejszych środowiskowych czynników determinujących zadowolenie z życia. Powiązanie rodziny z dobrostanem wszystkich jej członków jest widoczne w badaniach (Plopa, 2005; Forma, 2013). Rodzina jest traktowana w kategoriach złożonej struktury, składającej się ze wzajemnie zależnych od siebie członków, których charakteryzuje posiadanie podobnych wspomnień dotyczących przeszłości, obecność więzi emocjonalnej oraz występowanie interakcji w obrębie poszczególnych jednostek, jak i całej grupy. Poziom dobrostanu poszczególnych członków rodziny będzie więc zależny od poziomu dobrostanu pozostałych członków.

Wśród polskich badaczy do interesujących wniosków dochodzą Monika Wróbel i Małgorzata Stawska (2007), zdaniem których znaczący dla dobrostanu uczniów wydaje się pierwszy okres ich życia, kiedy buduje się więź z rodzicami. Powołując się na opracowania Ainsworth oraz na podstawie teorii Bowlby’ego, można wymienić trzy rodzaje/style przywiązania, które tworzą się od początku wejścia dziecka do rodziny i oddziałują na jego przyszłość: 1) bezpieczny, cechujący się poczuciem bezpieczeństwa i zaufania, początkowo w relacji rodzic-dziecko, a następnie w innych relacjach, to pożądaný styl przywiązania, 2) lękowo-ambiwalentny – jest efektem niepewności, czy rodzic odpowie na potrzeby dziecka, co rodzi niepokój, oraz 3) unikający, gdy dziecko tłumi potrzebę nawiązywania bliskich kontaktów, ponieważ rodzic często nie jest dla niego dostępny (Wróbel i Stawska, 2007, s. 1).

Dwa ostatnie rodzaje kształtują się pod wpływem niezaspokojenia, czy też nieracjonalnego zaspokajania, podstawowych potrzeb dziecka związanych z miłością i opieką. Odpowiednia relacja dziecka z rodzicem pozwala na wykształcenie się stylu bezpiecznego, co daje dziecku podstawy do odczuwania zdecydowanie wyższego dobrostanu psychicznego w przyszłości. Jak wykazały badania Narodowego Instytutu Zdrowia Dziecka i Rozwoju Ludzkiego w Stanach Zjednoczonych (Plopa, 2008) wczesna relacja rodzica z dzieckiem ma istotny wpływ na rozwój kompetencji społecznych wiążących się z dobrostanem dzieci w późniejszym okresie życia. Zatem dobre relacje rodzinne, szczególnie w pierwszych latach życia dziecka, mają olbrzymie znaczenie.

6. FORMY WSPARCIA A DOBROSTAN EDUKACYJNY

Troska o dobrostan uczniów ma różne aspekty. Można ją analizować na poziomie zbiorowym (wewnątrzszkolnym, np. warsztaty z promocji zdrowia psychicznego prowadzone w placówce) oraz na poziomie indywidualnym

(umiejętność rozpoznawania poziomu swojego dobrostanu i czynników na niego wpływających). W odniesieniu do dzieci i młodzieży znacznie większą rolę odgrywają działania ze strony kreatorów wychowania i edukacji, a także właściwa edukacja i promocja zdrowia psychicznego, w tym radzenie sobie z porażką, trudnościami, nauka prawidłowego rozpoznawania i nazywania emocji, rozwój kompetencji społecznych oraz tworzenie i podtrzymywanie dobrych relacji z innymi, umiejętność rozwiązywania konfliktów, pomoc w przystosowaniu do nowych sytuacji w środowisku szkolnym. Wyposażenie dzieci w powyższe umiejętności jest kluczowe dla ich prawidłowego funkcjonowania i dobrostanu psychicznego w późniejszych etapach życia.

Niski poziom dobrostanu edukacyjnego uczniów jest istotnym czynnikiem zagrażającym nie tylko ich ogólnemu wewnątrzszkolnemu funkcjonowaniu, lecz także ich zdrowiu i życiu. Dbanie o dobrostan uczniów jest bardzo ważne i powinno mieć miejsce zarówno w domu, jak i środowisku szkolnym. Dobre relacje rodzinne mają największy wpływ – to właśnie rodzina kładzie pierwszy fundament pod zbudowanie dobrostanu psychicznego i stanowi czynnik ochronny przed zdarzeniami, które mogłyby go obniżyć (Krok, 2010). Prawidłowa relacja z pozostałymi członkami rodziny pomaga uporać się z problemami poza rodziną. Niemniej ważne jest, aby przedstawiciele szkolnictwa też dbali o dobrostan dzieci i zwracali uwagę na wszelkie znaki, że poziom dobrostanu danego ucznia może ulegać obniżeniu. Jest to wyjątkowo istotne zwłaszcza w przypadku dzieci, u których występować mogą problemy rodzinne. Poniższa tabela zawiera autorskie zestawienie uwarunkowań dobrostanu edukacyjnego wraz z propozycją form wsparcia.

Tabela 1. Uwarunkowania dobrostanu edukacyjnego ucznia i formy jego wsparcia

Czynnik warunkujący	Charakterystyka czynnika	Formy wsparcia
Relacje i środowisko społeczne	Relacje międzyludzkie w szkole mają ogromny wpływ na dobrostan uczniów. Wspierający nauczyciele, otwarte podejście do uczniów oraz pozytywne relacje rówieśnicze przyczyniają się do poczucia bezpieczeństwa i komfortu w szkole.	– budowanie relacji opartych na wzajemnym szacunku i zaufaniu, – zapobieganie przemocy rówieśniczej i mobbingowi, – tworzenie kultury współpracy i wzajemnej pomocy wśród uczniów.
Metody nauczania i organizacja pracy	Tradycyjne metody nauczania nie zawsze odpowiadają na potrzeby współczesnych uczniów.	– nauczanie oparte na projektach: angażujące i rozwijające umiejętności praktyczne,

		– indywidualizacja nauczania: dostosowanie tempa pracy do możliwości ucznia, – równowaga między teorią a praktyką: łączenie wiedzy akademickiej z doświadczeniem.
Zdrowie psychiczne i fizyczne	Dobrostan edukacyjny jest ściśle powiązany ze zdrowiem psychicznym i fizycznym	– zapewnienie wsparcia pedagogicznego i psychologicznego w szkołach, – promowanie aktywności fizycznej i zdrowych nawyków żywieniowych, – umożliwienie uczniom odpoczynku i redukcji stresu.
Autonomia i poczucie sprawczości	Uczniowie, którzy mają wpływ na własny proces edukacyjny, czują się bardziej zmotywowani i zaangażowani.	– dopuszczenie do współdecydowania o metodach nauki, – docenianie wysiłku, a nie tylko wyników, – rozwijanie kompetencji miękkich, takich jak odporność psychiczna i umiejętność radzenia sobie ze stresem.
Równowaga między życiem szkolnym a prywatnym	Nadmierna presja egzaminacyjna i przeciążenie nauką mogą prowadzić do wypalenia uczniowskiego	– edukacja młodzieży w zakresie zarządzania czasem i organizacji pracy, – dbanie o odpowiednią ilość pracy domowej i unikanie jej nadmiaru, – zachęcanie do rozwijania pasji i zainteresowań poza szkołą.

Źródło: opracowanie własne.

Rodzina jako naturalne środowisko życia dziecka, jego edukacji powinna troszczyć się o całościowy jego rozwój. Jak wskazuje Matyjas (2024), oddziaływania wychowawcze w środowisku rodzinnym obejmują swym zasięgiem całą osobowość dziecka, wszystkie sfery rozwoju: fizyczną, psychiczną/emocjonalną, poznawczo-intelektualną, społeczno-kulturową oraz duchową. W związku z tym, mając na względzie współczesne wyzwania stojące przed rodziną oraz uwarunkowania procesu dbałości o dobrostan edukacyjny dzieci, niezwykle ważny staje się kontekst profilaktyki zdrowia psychicznego. Opisując zadania rodziny w trosce o dobrostan edukacyjny uczniów, odniosę się do poszczególnych sfer

życia dziecka, tj. fizycznej, psychiczno-emocjonalnej, duchowej, poznawczo-intelektualnej oraz społeczno-kulturowej.

Wszystkie wymienione sfery rozwoju dziecka należy traktować integralnie, ponieważ dziecko jest integralną osobą i tak należy się do niego odnosić w procesie dbałości o jego dobrostan edukacyjny. A zatem wsparcie rozwoju fizycznego dziecka (potrzeb z nim związanych) określone wcześniej jako forma wsparcia fizycznego, podobnie wsparcie w rozwoju psychicznym, społeczno-kulturowym czy duchowym składają się na integralny rozwój dziecka i jego wychowanie (w ujęciu Radlińskiej – wzrost, wrastanie i wprowadzanie). W rodzinie dziecko się rozwija, kształtuje, przygotowuje do dorosłości, co trafnie ujęła Jadwiga Izdebska (2016):

Uczestnicząc w codziennych, naturalnych sytuacjach życia, w bezpośrednich interakcjach między członkami rodziny, [dziecko – P.F.] przyswaja podstawową wiedzę o świecie, określony system wartości, norm moralnych, poznaje sposoby zaspokajania i rozwoju własnych potrzeb, zdolności, zainteresowań (s. 958).

Integralny rozwój dziecka w rodzinie i różne jego formy wsparcia zależne od danej sfery osobowości (potrzeb przynależących do każdej z nich) zależy od wielu czynników warunkujących funkcjonowanie rodziny, jednym z nich są zasoby rodzinne – szeroko opisane na gruncie pedagogiki społecznej (Kulesza, 2017). Według Marty Kuleszy (2017):

[...] zasoby rodzinne to zespół wszystkich wewnętrznych i zewnętrznych elementów środowiska rodzinnego jednostki sprzyjających rozwojowi. Na rodzinne zasoby składają się zarówno indywidualne zasoby poszczególnych członków rodziny, systemowe zasoby, jak i zewnętrzne systemy wsparcia rodziny (s. 12).

Należy podkreślić, iż zasoby rodzinne, rozumiane jako czynniki stwarzające możliwości i potencjalności, którymi rodzina dysponuje, warunkują rozwój dzieci i ich wychowanie. Zasoby mogą być dotykane, np. dobra materialne, bądź bardziej abstrakcyjne, jak poczucie własnej wartości czy wsparcie psychiczne lub duchowe (Kawula, 2002). Do zasobów rodzinnych należą także: wiek i wykształcenie rodziców, struktura i typ rodziny, jej sytuacja materialno-bytowa, miejsce zamieszkania oraz takie cechy rodziny, jak więź rodzinna, atmosfera wychowania, umiejętności pedagogiczne rodziców i inne (Matyjas, 2017, s. 44).

Wymienione powyżej czynniki i cechy rodziny, składające się na jej zasoby, warunkują wypełnianie przez rodzinę jej funkcji opiekuńczo-wychowawczej, a tym samym wspieranie rozwoju i wychowania dziecka. Mowa tutaj o wszystkich sferach rozwoju/osobowości dziecka: fizycznej, psychicznej, intelektualnej

oraz społeczno-kulturowej, a więc integralnym podejściu do dziecka. Można stwierdzić, iż od konkretnych zasobów rodzinnych zależy prawidłowy lub nieprawidłowy rozwój dziecka. Jeśli jedna ze sfer rozwoju (np. fizyczna, psychiczna, społeczna) będzie wspierana nieprawidłowo lub poszczególne potrzeby dziecka będą zaspokajane niewystarczająco, to jego integralny rozwój będzie zagrożony, np. wskutek braku środków finansowych i materialnych w rodzinie, patologii w rodzinie, nieobecności jednego z rodziców w życiu dziecka lub inne.

Mówiąc o dbałości o dobrostan edukacyjny dziecka w rodzinie i różnych formach jego wsparcia, należy dodać, że ważnym elementem w tym procesie jest współdziałanie rodziny z innymi środowiskami wychowawczymi, zwłaszcza szkołą, a także środowiskiem lokalnym (oferta edukacyjna, wychowawcza dla dzieci). Współdziałanie różnych środowisk wychowawczych w integralnym rozwoju i wychowaniu dzieci jest niezbędne. Stanowią warunek *sine qua non* prawidłowego rozwoju dziecka, zaspokajania jego potrzeb psychofizycznych.

Do środowisk wychowawczych współczesnych dzieci należy także zaliczyć szeroko rozumiane mass media (komputer, internet, telefon, smartfon). Jadwiga Izdebska określa media elektroniczne jako nowe oblicze współczesnego środowiska, w którym funkcjonuje dziecko, które poszerza i zmienia jego przestrzeń życia. Pomimo iż jest to rzeczywistość wirtualna, przedstawiana w formie wielkiej syntezy, skrótów, uproszczeń, kopii, modeli, układów, upozorowana i odrealniona, to jest dla dziecka bardzo atrakcyjna i interesująca (Izdebska, 2007, s. 9). Dziecko „zanurza się” w tym wirtualnym świecie niemal codziennie, więc zadaniem rodziców jest kontrola tej aktywności dziecka. Media elektroniczne mogą stwarzać szanse rozwoju, wspierać poszczególne sfery osobowości dziecka lub też zagrażać ich prawidłowemu rozwojowi. Wśród szans można wymienić nieznane dotąd możliwości rozwoju, wychowania, uczestnictwa w kulturze, gromadzenia doświadczeń, przeżyć, ocen, wzorów zachowań (Izdebska, 2015, s. 57). Natomiast wśród zagrożeń: utrata zdrowia przez dziecko spowodowane wielogodzinnym przesiadywaniem przed ekranem komputera i brakiem ruchu na świeżym powietrzu, trudności w nawiązywaniu relacji z innymi ludźmi w tzw. realu, a w skrajnym przypadku uzależnienie od komputera, internetu lub telefonu.

Warto dodać, że to rodzice są dla dziecka podstawowym środowiskiem rozwoju i wychowania. Ich troska o integralny rozwój dziecka, tzn. całościowe ujęcie wszystkich sfer osobowości wiąże się ze wsparciem potrzeb rozwojowych związanych z daną sferą. Ważna jest w tym przypadku świadomość rodziców dotycząca ich roli w procesie rozwojowo-wychowawczym dziecka, wiedza pedagogiczna obejmująca proces rozwoju poszczególnych sfer, a także pozarodzinne czynniki kształtujące rozwój dziecka. Często się zdarza, że rodzice poszukują

owej wiedzy (porad) samodzielnie (lektura, internet, wymiana doświadczeń z członkami rodziny), lecz korzystają także z pomocy specjalistów – nauczyciele, wychowawcy, pedagog, psycholog w placówkach, do których dziecko uczęszcza. Każda z dróg pozyskiwania informacji jest dobra, jeśli prowadzi do zwiększenia wiedzy i umiejętności rodziców dotyczącej rozwoju i wychowania dziecka w ujęciu integralnym, traktującym dziecko jako osobę biosocjokulturową. Tylko znajomość potrzeb dziecka przypisanych do danej sfery rozwoju (integralnie powiązanej z innymi sferami) może „podpowiedzieć” rodzicom, jakie formy wsparcia należy wobec danego dziecka zastosować.

PODSUMOWANIE I REKOMENDACJE

Dobrostan edukacyjny uczniów to rezultat współdziałania wielu czynników – od relacji społecznych po organizację procesu nauczania. Szkoła, rodzina i nauczyciele odgrywają kluczową rolę w budowaniu środowiska, które sprzyja zdrowemu i efektywnemu uczeniu się. Wprowadzanie nowoczesnych metod dydaktycznych, dbanie o zdrowie psychiczne i wspieranie autonomii uczniów to fundamenty, które mogą przyczynić się do ich sukcesu zarówno w szkole, jak i w dorosłym życiu. Uwzględniając, iż pandemia COVID-19 wywarła znaczący wpływ na dobrostan społeczny i edukacyjny młodego pokolenia, a badania przeprowadzone pod koniec 2020 r. wykazały, że aż 36% dziewcząt i 23% chłopców doświadczało pogorszenia kondycji psychicznej, a wielu uczniów zgłaszało brak energii oraz trudności z koncentracją, zasadne wydaje się prowadzenie eksploracji zagadnienia dobrostanu uczniów (por. Kawula, 2012). Istnieje zatem pilna potrzeba wdrożenia kompleksowych działań wspierających zdrowie psychiczne dzieci i młodzieży na poziomie systemowym i indywidualnym.

Próbując na bazie analizy materiałów źródłach odpowiedzieć na postawione pytania, dostrzeżono, iż w miarę upływu czasu dobrostan uczniów ulega pogorszeniu zarówno pod wpływem czynników zewnętrznych (pandemia, przeobrażenia rodziny), jak i wewnętrznych (pogorszenie stanu zdrowia, wzrost zachowań suicydalnych, lękowych itp.). Ponadto współcześnie pojawiły się nowe uwarunkowania determinujące dobrostan uczniów, do których można zaliczyć technologie informacyjno-komunikacyjne i ich udział w procesie edukacji. Jako formy wspierające dobrostan edukacyjny można uwzględnić nie tylko działania instytucjonalne (poradniane), lecz także oddolne działania skierowane na wzmacnianie rodziny, jej potencjału.

Ze względu na to, że tak wiele w kontekście dobrostanu uczniów zależy od ich relacji z nauczycielami, warto przemyśleć następujące kwestie:

- zadbać o prawidłową atmosferę na lekcjach – uczeń, który czuje się dobrze podczas zajęć lekcyjnych, ma większą motywację do pracy. Nauczyciel, któremu zależy na dobrostanie swoich podopiecznych, powinien dokonywać autorefleksji i przyjrzeć się swojemu zachowaniu w stosunku do uczniów. Istotna jest także uważność nauczyciela na to, co dzieje się w klasie, i odpowiednie reagowanie, kiedy sytuacja tego wymaga. Uczniowie doceniają nauczycieli z pasją, którzy potrafią zarazić ich swoją dziedziną i prowadzą lekcje w ciekawy sposób;

- zadbać o prawidłową komunikację – uczniowie zwracają szczególną uwagę na to, w jaki sposób nauczyciel się z nimi komunikuje. Właściwa komunikacja powinna być pełna szacunku i empatii. Ważny jest sposób witania się z uczniami, dziękowania sobie nawzajem, jak również umiejętność przeproszania. Istotną rolę odgrywają także informacje zwrotne, które nauczyciel kieruje do swoich podopiecznych. Ta sama wiadomość może być przekazana w różny sposób, który albo zachęca do wyciągnięcia wniosków na przyszłość i wykorzystania go do uczenia się, albo może spowodować poczucie wstydu, lęku oraz negatywnie wpłynąć na samoocenę;

- zadbać o częstotliwość reakcji na sukces, zadbać o pochwalenie ucznia – sukcesy są ważne w życiu każdego człowieka. Młodzi ludzie są mocno wyczuleni na to, w jaki sposób reaguje się na ich osiągnięcia. Chcąc dbać o dobrostan dzieci i młodzieży, należy doceniać ich sukcesy, nawet te drobne. Nie każde dziecko będzie miało szansę na spektakularny sukces, ale nawet małe osiągnięcia powinny być powodem do radości, dumy i doceniania ze strony dorosłego. Nie można porównywać uczniów między sobą (każdy ma inne możliwości i predyspozycje);

- zadbać o działania profilaktyczne – warto skupić się na edukacji i promocji zdrowia psychicznego (zob. Syrek, 2019; 2024; Symela i in., 2012). Uczniowie powinni zostać wyposażeni w umiejętności radzenia sobie ze stresem i trudnościami oraz rozwiązywania konfliktów. Dzisiaj istotny jest też rozwój kompetencji emocjonalno-społecznych, w tym uczenie się rozpoznawania i nazywania emocji swoich oraz innych, radzenia sobie z tymi emocjami, a także umiejętność zdobywania i podtrzymywania relacji. Ważną rolę pełnią również samoświadomość i samoocena. Należy także wspomnieć o istotnym zagrożeniu dla dobrostanu młodych ludzi, jakim jest niewłaściwe korzystanie z nowoczesnych technologii, przede wszystkim nadużywanie internetu (Polak-Janik, 2024).

Wyżej wymienione zadania mogą być realizowane w szkole zarówno na lekcjach profilaktycznych, prowadzonych przez pedagoga lub psychologa

szkolnego, jak i w czasie zajęć z pomocy psychologiczno-pedagogicznej, np. na zajęciach rozwijających kompetencje emocjonalno-społeczne. Wyposażenie młodych ludzi w umiejętności związane z dbaniem o swój dobrostan psychiczny są kluczowe dla ich prawidłowego funkcjonowania dzisiaj oraz na późniejszych etapach życia. Siła i jakość oddziaływania rodziny na dobrostan edukacyjny dziecka zależy od zasobów rodzinnych, to one decydują o prawidłowym bądź nieprawidłowym procesie dbałości o ów dobrostan.

BIBLIOGRAFIA

- FORMA, P. (2013). Antynomia postaw rodzicielskich wobec niepełnosprawnego dziecka – diagnoza i wskazania pedagogiczne. *Pielęgniarstwo i Zdrowie Publiczne*, 3(4), 359–365.
- IZDEBSKA, J. (2007). *Dziecko w świecie mediów elektronicznych. Teoria, badania, edukacja medialna*. Białystok: Wydawnictwo Trans Humana.
- IZDEBSKA, J. (2015). *Dziecko – dzieciństwo – rodzina - wychowanie rodzinne. Kategorie pedagogiki rodziny w perspektywie pedagogiki personalistycznej*. Białystok: Niepaństwowa Wyższa Szkoła Pedagogiczna.
- IZDEBSKA, J. (2016). Rodzina. W: K. Chałas i A. Maj (red.), *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej* (s. 957–965). Radom: Polwen.
- JĘDRZEJKO, M. (2010). Rodzina w „wektorze przesuniętego czasu”. Zmiana społeczna a zmiany relacji w polskiej rodzinie po 1989 roku – ujęcie socjo-pedagogiczne. W: M. Ciczowska-Giedziun i E. Kantowicz (red.), *Pedagogika społeczna wobec problemów współczesnej rodziny. Polska pedagogika społeczna na początku XXI wieku* (s. 28–41). Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”.
- KASPEREK-GOLIMOWSKA, E. (2012). Nadzieja i optymizm vs zwątpienie i pesymizm w kontekście „dobrego życia” w kulturze konsumpcji. *Studia Edukacyjne*, (19), 179–213.
- KAWULA, S. (2002). *Pomocniczość i wsparcie. Kategorie pedagogiki społecznej*. Olsztyn: Oficyna Wydawnicza „Kastalia”.
- KROK, D. (2010). Systemowe ujęcie rodziny w badaniach dobrostanu psychicznego jej członków. W: D. Krok i P. Landwójtowicz (red.), *Rodzina w nurcie współczesnych przemian. Studia interdyscyplinarne* (s. 359–368). Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego.
- KULEZA, M. (2017). *Rodzinne zasoby w pedagogice społecznej i praktyce psychopedagogicznej*. Warszawa: Difin.
- KWAK, A. (2006). Rodzina – formy i warunki funkcjonowania. W: T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku* (T. 5, s. 311–321). Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- LIU, Q., ZHOU, Y., XIE, X., XUE, Q., ZHU, K., WAN, Z., WU, H., ZHANG, J., i SONG, R. (2021). The prevalence of behavioral problems among school-aged children in home quarantine during the COVID-19 pandemic in China. *Journal of Affective Disorders*, 279, 412–416. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2020.10.008>
- MATYJAS, B. (2017a). *Topos dzieciństwa wielkomiejskiego. Warunki socjalizacyjno-edukacyjne dzieci w wieku szkolnym*. Warszawa: Difin.

- MATYJAS, B. (2017b). Integralna koncepcja wychowania w ujęciu Heleny Radlińskiej (punkt widzenia pedagogiki społecznej). W: B. Zawadzka i T. Łączek (red.), *Pedagogika zdrowia w teorii i praktyce* (s. 93–104). Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego.
- MATYJAS, B. (2024). Badania nad rodziną. Perspektywa pedagogiki społecznej. *Pedagogika Społeczna Nova*, 4(7), 29–44. <https://doi.org/10.14746/psn.2024.4.7.2>
- MINISTERSTWO EDUKACJI NARODOWEJ. (13.06.2024). *Podstawowe kierunki realizacji polityki oświatowej państwa w roku szkolnym 2024/2025*. <https://www.gov.pl/web/edukacja/podstawowe-kierunki-realizacji-polityki-oswiatowej-panstwa-w-roku-szkolnym-20242025>
- OPOZDA, D. (2014). Rodzicielstwo: stałość zadań i zmienność modeli (?) – zarys refleksji. W: W. Danielewicz i W. Theiss (red.), *Pedagogika społeczna wobec zagrożeń człowieka i idei sprawiedliwości społecznej* (s. 451–461). Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- PALUCH, M. (red.). (2022). *Lekcje pokoju w czasie (po)wojenny*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- PŁOPA, M. (2005). *Psychologia rodziny. Teoria i badania* (Wyd. 3). Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- PŁOPA, M. (2008). *Więzi w małżeństwie i rodzinie. Metody badań* (Wyd. 4). Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- POLAK-JANIK, E. (18.09.2024). *Wspieranie dobrostanu dzieci i młodzieży, ich zdrowia psychicznego*. GłosPedagogiczny.pl. <https://www.glospedagogiczny.pl/article/wspieranie-dobrostanu-dzieci-i-mlodziezy-ich-zdrowia-psychicznego>
- RADLIŃSKA, H. (1961). *Pedagogika społeczna*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- REMBIERZ, M. (1998). Egzystencjalne i aksjologiczne doświadczenie domu rodzinnego. W: L. Dyczewski i D. Wadowski (red.), *Kultura dnia codziennego i świątecznego w rodzinie* (s. 41–57). Lublin: RW KUL.
- REMBIERZ, M. (2012). Dom rodzinny jako przestrzeń wychowania intelektualnego – wzrastanie w mądrości czy utwierdzanie się w dziedzicznych uprzedzeniach i stereotypach?. W: M. Kozubek (red.), *Jaka rodzina, takie społeczeństwo. Wspólnototwórczy wymiar wychowania integralnego* (s. 225–255). Katowice: Księgarnia św. Jacka.
- REMBIERZ, M. (2024). O rozumieniu i roli wartości w teorii i praktyce wychowania. W: P. Magier (red.), *Młodzież wobec wartości* (T. 7, s. 157–196). Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych.
- SADOWSKA, K. (2021). Dobrostan psychiczny dziecka w procesie edukacji szkolnej w czasach pandemii. *Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce*, 16(5), 97–110.
- STRADOMSKA, M. (wrzesień, 2022). *Dobrostan psychologiczny dzieci i młodzieży – komentarz*. UMCS.pl. <https://www.umcs.pl/pl/komentarze-eksperckie,22097,dobrostan-psychologiczny-dzieci-i-mlodziezy-komentarz,120717.htm>
- SYMELA, K., KRAJEK, Z., i SŁAWIŃSKA, K. (red.). (2012). *System wsparcia uczenia się pozaformalnego i nieformalnego osób o niskich kwalifikacjach*. Radom: Instytut Technologii Eksploatacji, Państwowy Instytut Badawczy.
- SYREK, E. (2019). Zdrowie psychiczne, higiena psychiczna - edukacja dla dobrostanu psychicznego – aktualność koncepcji i poglądów Kazimierza Dąbrowskiego. *Pedagogika Społeczna*, (3), 223–235.
- SYREK, E. (2024). Kiedy promil rządzi rodziną. *No Limits*, 2(10), 27.
- WOYNAROWSKA, B. (2007). *Edukacja zdrowotna. Podręcznik akademicki*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

WRÓBEL, M., i STAWSKA, M. (2007). *Style przywiązania i podatność na zarażanie się nastrojem a satysfakcja ze stałych związków partnerskich*. Referat konferencyjny. ResearchGate.net. https://www.researchgate.net/publication/272661264_Style_przywiazania_i_podatnosc_na_zarażanie

THEISS, W. (1984). *Radlińska*. Warszawa: Wiedza Powszechna.

RODZINA JAKO ŚRODOWISKO WSPIERAJĄCE DOBROSTAN EDUKACYJNY DZIECKA

STRESZCZENIE

Rodzina jest przestrzenią budowania relacji i wychowania młodego pokolenia. W niej dziecko dorasta i kanalizuje społeczno-pedagogiczne oddziaływania rodziców. Poprzez realizację przypisanych rodzinie zadań rodzice kreują dobrostan dzieci, także ich dobrostan edukacyjny. Celem artykułu jest przedstawienie różnych form wsparcia dobrostanu edukacyjnego dziecka, w tym synergicznej przestrzeni oddziaływań we wszystkich sferach dziecięcej osobowości: fizycznej, psychiczno-emocjonalnej, duchowej, poznawczo-intelektualnej oraz społeczno-kulturowej. Tło rozważań tworzy integralna koncepcja wychowania Heleny Radlińskiej, zgodnie z którą znaczenie rodziny w procesie kreowania dobrostanu dziecka ma związek z integralnym wychowaniem oraz troską rodziców o synergiczne oddziaływanie wielu środowisk wychowawczych, w których przebywa dziecko, m.in. szkoły, środowiska lokalnego, mass mediów.

Słowa kluczowe: rodzina; środowisko wychowawcze; dobrostan edukacyjny dziecka

FAMILY – THE ENVIRONMENT SUPPORTING EDUCATIONAL WELL-BEING OF THE CHILD

SUMMARY

The family is the a space of interpersonal relations, educational environment. In it, the grows up, and channels the socio-pedagogical influences of parents. By carrying out tasks within the functions assigned to the family, parents create the well-being of children, also caring for their educational well-being. The aim of the article is to present various forms of support for the educational well-being of the child, including the synergistic space of interactions in all spheres of the child's personality: physical, psycho-emotional, spiritual, cognitive-intellectual and socio-cultural. The background of the considerations is the integral concept of education by Helena Radlińska, according to which the importance of the family in the process of the child's development and upbringing is related to integral upbringing and parents' concern for the synergistic impact of many educational environments in which the child lives, i.e. school, local environment, mass media.

Keywords: family; educational environment; educational well-being of the child